

AMIR TEMURNING DAVLAT BOSHQARUVI SAN'ATI VA DAVLATCHILIK G'OYALARI

M.R. Topildiyeva

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti, Tarix fakulteti,
O'zbekistonning eng yangi tarixi kafedrasida dots.v.b.tarix fanlari boyicha PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19800573>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temurning davlat boshqaruvi tamoyillari, uning siyosiy qarashlari va davlatchilik tizimining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar asosida Temuriylar davrida markazlashgan boshqaruv tizimi, adolat tamoyili, qonun ustuvorligi va harbiy-siyosiy boshqaruv mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi.

Shuningdek, Amir Temurning davlat boshqaruvidagi tajribasi va uning zamonaviy davlatchilik uchun ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davlatchiligi, davlat boshqaruvi, siyosiy tizim, huquqiy tamoyillar, markazlashgan boshqaruv, adolat, qonun ustuvorligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются принципы государственного управления Амира Темура, его политические взгляды и основные особенности системы государственности. На основе исторических источников анализируются централизованная система управления в эпоху Тимуридов, принцип справедливости, верховенство закона и особенности военно-политического управления. Также освещается значение управленческого опыта Амира Темура для современного государственного строительства.

Ключевые слова: Амир Темура, государственность Тимуридов, государственное управление, политическая система, правовые принципы, централизованное управление, справедливость, верховенство закона.

Abstract. This article examines the principles of state governance of Amir Temur, his political views, and the key features of his state system. Based on historical sources, it analyzes the centralized governance of the Timurid period, the principle of justice, the rule of law, and the characteristics of military-political administration. The study also highlights the relevance of Amir Temur's governance experience for modern state-building practices.

Keywords: Amir Temur, Timurid statehood, state governance, political system, legal principles, centralized administration, justice, rule of law.

Tarixiy taraqqiyotda buyuk shaxslar va ularning davlat qurilishi borasidagi g'oyalari xalqlarning taqdiri va kelajagiga beqiyos ta'sir ko'rsatgan. Amir Temur o'z davrining eng yirik davlat arbobi, sarkardasi va siyosiy islohotchisi sifatida nafaqat Markaziy Osiyo, balki jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan. Uning davlatchilik g'oyalari, boshqaruv tamoyillari va adolatga asoslangan siyosati o'z zamonida yuksak taraqqiyot sari zamin yaratgan.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining mustaqillik davrida ham Amir Temur merosi va uning davlatchilik an'analari jamiyat taraqqiyotida muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Amir Temur davlatchilik g'oyalari va ularning O'zbekiston taraqqiyotidagi ahamiyatini chuqur o'rganish uchun, avvalo, bu masalaning nazariy-konseptual asoslari, tarixiy klassik yondashuvlari, mintaqaviy va milliy tadqiqotchilar nuqtayi nazari, empirik tadqiqotlar hamda tanqidiy tahlil va bahslar doirasini keng qamrovda ko'rib chiqish zarur.

Temuriylar davrida shakllangan davlatchilik konsepsiyasi o'ziga xos kuchli siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy asoslarga tayangan edi. Amir Temur o'zining "Temur tuzuklari" asarida davlat boshqaruvi, adolat, qonun ustuvorligi, harbiy va ijtimoiy tartib-intizom, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishdagi asosiy tamoyillarni belgilab bergan. Bu asar nafaqat o'z davri uchun, balki keyingi avlodlar uchun ham muhim dasturilamal vazifasini bajargan. Temuriylar davlatchiligi asosida, birinchi navbatda, markazlashgan kuchli davlat, adolatli boshqaruv, xalq manfaatlarini himoya qilish, harbiy qudrat va ilm-fan taraqqiyoti yotgan edi. Bu g'oyalar keyingi asrlarda ham turli shakllarda davom etgan va zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda.

Amir Temur shaxsiyati va uning davlat boshqaruvi tamoyillari jahon tarixida alohida o'rin egallaydi. XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshlarida shakllangan Temuriylar davlati qisqa vaqt ichida keng hududlarni qamrab olgan kuchli va markazlashgan siyosiy tuzum sifatida tarix sahnasiga chiqdi. Bu esa, avvalo, Amir Temurning o'ziga xos boshqaruv uslubi, strategik tafakkuri va aniq belgilangan siyosiy tamoyillari bilan bog'liqdir.

Amir Temur davlat boshqaruvida adolat, qonun ustuvorligi va qat'iy tartib-intizomni asosiy mezon sifatida belgilagan. Bu jihat uning mashhur asari — "Temur tuzuklari" da ham o'z aksini topgan bo'lib, unda davlatni boshqarish, harbiy tuzilma va ijtimoiy tartibga oid muhim qoidalar bayon etilgan. Xususan, unda "Davlat ishlarini adolat va tartib asosida yuritdim" deb ta'kidlanadi. Ushbu fikr Amir Temur boshqaruv tizimining asosiy mohiyatini, ya'ni kuch va siyosatning huquqiy hamda axloqiy mezonlar bilan uyg'unlashganligini ko'rsatadi.

Temuriylar davlatchiligining muhim xususiyatlaridan biri — markazlashgan boshqaruv tizimining yaratilganligidir. Amir Temur davlatni boshqarishda hududiy bo'linmalar, noiblik tizimi va harbiy-ma'muriy tuzilmalardan samarali foydalangan. Har bir lavozim egasining aniq vazifalari belgilangan bo'lib, bu esa davlat boshqaruvida intizom va tartibni mustahkamlashga xizmat qilgan. Tadqiqotchi V.V. Bartoldning fikricha, "Temur o'z davlatida qat'iy markazlashgan boshqaruv tizimini barpo etishga muvaffaq bo'lgan hukmdorlardan biridir"¹.

Amir Temur davlat boshqaruvida faqat siyosiy va harbiy kuchga emas, balki ijtimoiy adolat va tartibga ham katta e'tibor qaratgan. U jamiyatda barqarorlikni ta'minlash uchun qonun ustuvorligini mustahkamlashga harakat qilgan. Bu borada tarixchi B.A. Ahmedov shunday yozadi: "Amir Temur davlatni boshqarishda adolatni eng muhim mezon sifatida qaragan va shu asosda siyosat yuritgan"². Bu esa uning davlatchilik konsepsiyasida axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutganini ko'rsatadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Amir Temur tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv tamoyillari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Xususan, markazlashgan boshqaruv, qonun ustuvorligi, mas'uliyatli rahbarlik va adolat tamoyillari zamonaviy davlat boshqaruvi uchun ham muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, Temuriylar davlatchiligi tajribasini o'rganish va tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Ushbu maqolaning maqsadi Amir Temurning davlat boshqaruvi tamoyillarini tarixiy manbalar asosida tahlil qilish, uning siyosiy-huquqiy qarashlarini yoritish hamda ushbu tajribaning zamonaviy davlatchilik uchun ahamiyatini ochib berishdan iboratdir.

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва: Наука, 1963. –Б,112.

² Ахмедов Б.А. Амир Темур. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. –Б,87.

Amir Temur davlat boshqaruvi tizimini shakllantirishda o'z davri uchun ilg'or bo'lgan siyosiy va huquqiy tamoyillarni ishlab chiqqan. Uning davlatchilik konsepsiyasi kuchli markazlashgan hokimiyat, qat'iy tartib-intizom va adolatga asoslangan boshqaruv tizimidan iborat edi. Bu tizim, avvalo, davlatning barqarorligi va hududiy yaxlitligini ta'minlashga qaratilgan edi.

Amir Temur davlatni boshqarishda markazlashgan boshqaruv tizimini joriy etgan. U barcha muhim qarorlarni markazdan turib boshqargan va hududiy hokimlarni o'ziga to'liq bo'ysundirgan. Davlat hududi viloyatlarga bo'lingan bo'lib, ular noiblar orqali boshqarilgan.

Har bir noib markaziy hokimiyat oldida javobgar bo'lgan. "Temur tuzuklari"da bu borada shunday deyiladi: "Har bir viloyat hokimi o'z ishida tartib va intizomni saqlamog'i shart". Bu esa davlat boshqaruvida qat'iy nazorat va mas'uliyat tizimi mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Davlat boshqaruvida harbiy tizim muhim o'rin egallagan. Amir Temur harbiy kuchni davlatning asosiy tayanchi deb bilgan va uni mukammal darajada tashkil etgan. Uning qo'shini aniq tartib asosida tuzilgan bo'lib, o'nlik, yuzlik, minglik va tuman tizimi asosida boshqarilgan.

Bu tizim nafaqat harbiy yurishlarda, balki davlat ichki boshqaruvida ham muhim rol o'ynagan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, "Temur harbiy tizimni davlat boshqaruvi bilan uyg'unlashtira olgan buyuk sarkarda edi".

Amir Temur boshqaruv tizimida adolat tamoyiliga alohida e'tibor qaratgan. U davlatni boshqarishda qonun ustuvorligini ta'minlashga intilgan va barcha ijtimoiy qatlamlar uchun bir xil tartibni joriy etgan. "Temur tuzuklari"da adolat masalasi muhim o'rin tutadi va unda "Adolat davlatning ustuni va tayanchidir" degan fikr ilgari suriladi. Bu esa uning siyosiy qarashlarida huquqiy davlat tamoyillari muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, Amir Temur davlat boshqaruvida maslahatlashuv (kengash) tizimidan ham samarali foydalangan. U muhim davlat masalalarini hal etishda amaldorlar va harbiylar bilan maslahatlashgan holda qaror qabul qilgan. Bu esa boshqaruv jarayonida muvozanat va samaradorlikni ta'minlashga xizmat qilgan. Yu. Yakubovning fikricha, "Temur davlat boshqaruvida kengash tizimidan foydalanib, qarorlar qabul qilishda tajribali kishilarning fikriga tayangan"³.

Shuningdek, Amir Temur iqtisodiy boshqaruvga ham katta e'tibor qaratgan. U savdo yo'llarini tiklash, hunarmandchilikni rivojlantirish va soliqlarni tartibga solish orqali davlat iqtisodiyotini mustahkamlashga harakat qilgan. Bu esa davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lgan. Amir Temur iqtisodiy siyosatni davlat qudratini mustahkamlovchi asosiy vosita sifatida ko'rgan.

Umuman olganda, Amir Temur davlat boshqaruvi tizimi o'zining mukammalligi, qat'iyligi va adolatga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Uning davlatchilik tamoyillari keyingi davrlarda ham o'z ta'sirini saqlab qolgan va zamonaviy davlat boshqaruvi uchun muhim tarixiy tajriba sifatida baholanadi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davlat boshqaruvi tamoyillari o'z davri uchun nihoyatda mukammal va tizimli xarakterga ega bo'lgan. Uning davlatchilik siyosati markazlashgan boshqaruv, qat'iy tartib-intizom, adolat va qonun ustuvorligi kabi asosiy prinsiplarga tayangan. Bu tamoyillar Temuriylar davlatining qisqa vaqt ichida kuchli va barqaror siyosiy tuzumga aylanishida muhim rol o'ynagan.

³ Якубов Ю. Темурийлар даври тарихи. – Тошкент: Фан, 2000. –Б,98.

Amir Temur nafaqat buyuk sarkarda, balki puxta o'ylangan davlat boshqaruvi tizimini yaratgan siyosatchi sifatida ham tarixda muhim o'rin egallaydi. U davlatni boshqarishda harbiy va ma'muriy tizimni uyg'unlashtirib, samarali boshqaruv modelini shakllantirgan.

Ayniqsa, uning adolatga asoslangan siyosati jamiyatda barqarorlik va tartibni ta'minlashga xizmat qilgan.

Shuningdek, Amir Temur tomonidan ilgari surilgan boshqaruv tamoyillari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Zamonaviy davlatchilikda qonun ustuvorligi, samarali boshqaruv va mas'uliyat kabi tushunchalar uning siyosiy merosi bilan bevosita bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davlatchilik tajribasi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi kun uchun ham muhim nazariy va amaliy manba bo'lib xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlillar, tarixiy va zamonaviy manbalar, milliy va xorijiy tadqiqotchilar izlanishlari asosida aniqlanishicha, Amir Temur davlatchilik g'oyalari O'zbekiston taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Temuriylar davrida shakllangan boshqaruv tamoyillari, adolat va qonun ustuvorligi, markazlashgan davlat boshqaruvi, xalq manfaatlariga xizmat qilish, ilm-fan va madaniyatga e'tibor kabi prinsplar zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotida ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Mustaqillik yillarida davlat boshqaruvini takomillashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, adolatli jamiyat barpo etish, tarixiy merosni asrab-avaylash va zamonaviy taraqqiyotga yo'naltirish borasida Temuriylar davlatchilik an'analari muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Temuriylar davrida shakllangan boshqaruv modeli va ijtimoiy-siyosiy tamoyillar zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotida, xususan, davlat boshqaruvi, huquqiy islohotlar, iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy omil bo'lib kelmoqda. Temuriylar davlatchilik g'oyalari nafaqat tarixiy, balki zamonaviy siyosiy va ijtimoiy taraqqiyot uchun ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Prezident Sh.M. Mirziyoyev asarlari va nutqlari. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Темур тузуклари. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 1991. – 160 б.
3. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва: Наука, 1963. – 768 с.
4. Ахмедов Б.А. Амир Темур. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – 256 б.54. Якубов Ю. Темурийлар даври тарихи. – Тошкент: Фан, 2000. – 320 б.
5. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1997.
6. L.Keren. Amir Temur saltanati. Toshkent: "O'zbekiston "nashriyoti, 1999
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi. Amir Temur – buyuk davlat arbobi va harbiy sarkarda. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2016.